

3. Коротя О.В. Каталог пам'яток військової справи Сумщини XVII ст. (Матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури України. Сумська область») / О.В. Коротя, Є.М. Осадчий / Пам'ятки історії Північно-Східної Слобожанщини XVII ст. – Є.М. Осадчий. – Суми: Джерело, 2011. – С. 177 – 223.
4. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618-1648) / П. Кулаковський. – К.: Темпора, 2006. – 496 с.
5. Ласковский О. Материалы для истории инженерного искусства в России. Опыт исследования инженерного дела в России до XVIII ст. / О Ласковский. – СПб: в типографии Императорской Академии Наук, 1858. – Ч. 1. – 316 с.
6. Моця А.П., Орлов Р.С., Покас П.М. Отчёт о работе Днепровской древнерусской экспедиции в с. Журавное в 1986 г. // НА ІА НАНУ. – Ф.е. 1986/30, № 22024–22027. – С. 1 – 3.
7. Осадчий Є.М. Пам'ятки військової історії Північно-Східної Слобожанщини XVII ст. – Є.М. Осадчий. – Суми: Джерело, 2011. – 2011. – 238 с., 103 іл.
8. Осадчий Є.М. Фортифікаційні елементи прикордонних острогів Речі Посполитої та Московської держави першої половини XVII ст. / Є.М. Осадчий // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Часи козацькі: збірник наукових статей. – К.: вид. ЦП НАНУ і УТОПК, 2011 – Вип. 20. – Ч. I. – С. 249 – 253.
9. Осадчий Є.М. Нові дані про дослідження Шпилівського та Зарічненського археологічних комплексів / Є.М. Осадчий, Ю.М. Берест // АЛЛУ. – 2001. – № 1. – С. 101 – 106.
10. Осадчий Є.М. Маловідомі городища скіфського часу північної округи Більського городища / Є. М. Осадчий, О. В. Коротя, Ю. М. Берест // АЛЛУ. – № 1/2006. – Полтава: Вид. ЦОДПА, 2006. – С. 115 – 121.
11. Папков А.И. Порубежье Российского царства и украинских земель Речи Посполитой (конец XVI – первая половина XVII) / А.И. Папков. – Белгород: изд. Константа, 2004. – 352 с.
12. Приймак В. В. Північний схід Дніпровського Лівобережжя у кінці XVI – XVII ст. (історико-археологічні нариси) / В. В. Приймак, Є.М. Осадчий. – Полтава: ТОВ «Фірма Техсервіс», 2006. – 70 с.
13. Приймак В. В. та ін. Звіт про археологічні розвідки для «Зводу пам'яток історії та культури України» на території Сумської обл. у 2005 р. / В. В. Приймак, Є. М. Осадчий, О. В. Коротя // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – 2005/153. – 41 арк.
14. РГАДА, ф.210, Столбцы Белгородского стола, лл. 342-343.
15. Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии / Архиепископ Филарет. – М.: типография В. Готье, 1857. – Отд. III. – 604 с.

Андрій Климчук

журналіст, ТО «Мистецькі грані»

МАРІЯМПІЛЬСЬКИЙ ЗАМОК НАД ДНІСТРОМ

До числа маловідомих замків належить Маріямпільський замок над Дністром. Перший дерев'яний замок «Божий Видок» у Чортополі (пізніше – Маріямполі) був спалений під час нападу татар. Після того, як під нападом татар впав Кам'янець на Поділлі Станіслав Ян Яблоновський будує тут міцний укріплений замок.

Ключові слова: фортифікація, Маріямпіль, Маріямпіль, замок, Станіслав Ян Яблоновський.

Західна Україна відома своїми замками. На жаль, не всі вони відомі широкому загалу науковців, мандрівників та й просто зацікавлених осіб. Такі замки є повсюдно: від Великої Волині (наприклад, Тайкури чи Губків) і до Прикарпаття. Таким є Маріямпільський замок над Дністром. В поважних наукових студіях про фортифікаційні та палацові споруди нема про нього зазвичай і згадки [1; 4]. Лише місцеві автори [2] та польські дослідники [2] історію містечка і його замок не оминають увагою.

В околицях теперішнього Маріямполья люди селились віддавна. В часи Галицько-Волинського князівства поселення носило назву Чортополь. За переказами, записаними краєзнавцем І. Драбчуком «гарне і надійне з оборонної точки зору місце у XIII ст. облюбував для себе галицький князь Данило Галицький, який і збудував тут замок для себе чи одного зі своїх синів». Легенди повідомляють, що на замковому подвір'ї ще з княжої доби стояла дуже глибока криниця. Польський дослідник С. Гайковський писав, що викопали її полонені татари [6, s. 31]. Учитель із сусіднього з Маріямполем села Побережжя В. Кушинський у своїх спогадах зазначав, що криниця мала глибину 63 метри, її стінки були викладені тесаним каменем. Води у 1927 р. в ній не було, але біля цямрин зберігалось відро. Переповідав педагог і давню цікаву легенду, пов'язану зі студнею: «Криницю ту копали і будували татари-бранці, як невільники якогось власника того оборонного замку, Чортополем ще тоді званого. Невільники-робітники, розглянувшись в терені, постановили втекти. Берег гори, що кінчався над коритом Дністра, мав бути отвором каналу їхньої втечі, що починався на від-

повідній висоті криниці. І так одна партія робітників копала криницю, а другі робітники копали канал у бік до Дністра, викидаючи землю разом на верх. Коли канал, з отвором до Дністра був уже готовий, частина невідників, сильніших і відважніших, утекла і скрилася в довколишніх лісах.

Я ту криницю часто оглядав, просліджував її будову і вгадував глибину, кидаючи до неї камінь, який падав до дна яких 17 секунд. Чи та криниця ще існує, не знаю, бо вже давно покинув я ті сторони».

Про Чортополь писали у своїх працях український церковний історик А. Петрушевич та польський краєзнавець Ю. Зелінський. Останній вважав, що «магнатські садиби Потоцьких і Яблоновських Чешибіси і Чортополь – у військовій історії Русі Червоної відіграли велику роль». Очевидно, таємничий Чортополь проіснував до XV ст. і був зруйнований одним із нападів татар. Тому про нього й не згадується у судових документах «Актах земських і Гродських», які містять інформацію майже про всі населені пункти. Згодом тут виникло село Вовчків [3]. На протилежному березі Дністра існувало ще одне поселення з Чешибіси, а з часом обидва поселення отримали назви на честь Діви Марії і Ісуса Христа – Маріямпіль та Єзупіль відповідно [5, s. 1189].

У 1638 році Вовчків (майбутній Маріямпіль) отримав міські права, а у 1670-их роках король Ян III Собеський надав поселенню магдебурзьке право. Оборону міста в той час забезпечував дерев'яний замок з назвою Божий Видок, проте навіть він нічим не зміг зарадити у 1676 році, коли турки повністю знищили місто і замок. Згадки про Божий Видок були в давніх книгах парафіяльних Маріяполя «Liber documentorum» [11, s. 12]. У 1691 році король Речі Посполитої передає зруйноване місто у власність коронному гетьманові Станіславу Яну Яблоновському.

Схема Маріямпільського замку.

та Париж. Саме тут в лицарській академії в Сан Жермені поміж іншого Станіслав Ян Яблоновський вивчає військову справу та фортифікацію. Свою освіту в цьому керунку він, напевно, поглиблює відвідуючи і знайомлячись фортечними і замковими твердинями в Англії, Нідерландах, Бельгії, Італії та Угорщині. Після Парижа Станіслав Ян Яблоновський навчався у Лувенському університеті.

Станіслав Ян Яблоновський відомий військовими сторінками своєї біографії. Він брав участь у воєнних діях проти козацьких військ під час національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, війнах з Московською державою 1655 р., Швецією 1656 р.

Спочатку Станіслав Ян Яблоновський був коронним обозним і стражником, з 1664 р. – руським воеводою, з 1676 р. – польним гетьманом, з 1682 р. – великим коронним гетьманом, а з 1693 р. – краківським каштеляном. Він був учасником всіх великих битв, що відбулися на землях Речі Посполитої у другій половині XVII століття. Учасник польсько-козацької війни 1655-1657 рр. та польсько-козацько-татарської війни 1667-1671 років. В битві під Підгайцями командував польською піхотою та артилерією. У 1673 р. Станіслав Ян Яблоновський керував загонами польської кінноти у битві під Хотиним. 1683 р. відзначився у битвах під Віднем та під Парканами. У наступних роках брав участь у походах польського війська на Кам'янець-Подільський (1684 р.), у Буковину (1685 р.), Волощину (1686 р.). 1694 р. командував польським військом, розгромивши татар під Устечком. Наступного року обороняв Львів від татарського нападу. 1698 р. імператор Священної Римської імперії Леопольд I надав титул князя. Після смерті Яна III Собеського намагався здобути польський престол, але згодом підтримав кандидатуру Августа II Сильного.

Помер Станіслав Ян Яблоновський 1702 р. та був похований в костелі єзуїтів у Львові [10, s. 232-239].

Після того, як під нападом татар впав Кам'янець на Поділлі Станіслав Ян Яблоновський задумується над потребою побудови міцних укріплень. Так було закладено між іншими Окопи Святої Трійці і Маріям-

Оскільки Станіслав Ян Яблоновський був ініціатором побудови мурованої твердині на місці Божого Виду і закладання власне міста Маріяполя, то на його особистості варто зупинитися докладніше. Станіслав Ян Яблоновський на Яблонові та Острозі гербу «Прус» народився 3 квітня 1634 року в родинному гнізді Яблоновських – Лучі. Навчався він очевидно не в Краківському університеті, а в Новодворському колегіумі. Однак повний курс навчання в колегіумі Станіслав Ян Яблоновський не завершує і під опікою свого гувернера Яна Яносоніуса вирушає мандрувати Європою. З тогочасних європейських центрів він, очевидно, відвідав Прагу

піль. Очевидно, що в побудові твердині брав участь сам Станіслав Ян Яблоновський. Як вже згадувалося він за кордоном ґрунтовно вивчив фортифікаційну справу, це йому при побудові замку в Маріямполі дуже знадобилося. Маріямпіль за задумом Станіслава Яна Яблоновського мав стати містом-прототипом Станиславова.

Для побудови замку було вдало обрано місце, зважаючи на місцевий рельєф. Він виріс на місці сторожової вежі міста Вовчкова, на високому пагорбі над крутими схилами лівого берега Дністра.

У плані замок мав форму чотирикутника, на кутах якого були башти. Потрапити до нього можна було через дві брами з підйомними мостами [11, s. 12]. Товщина мурів твердині складала 2-3, а висота – 4-5 метрів. Південну й південно-східну сторони захищав також глибокий і широкий рів. З приходом австрійців у 1772 р. в замку розмістився військовий гарнізон [3].

Пізніше за вказівкою Анни Яблоновської, на місці в'їздної вежі замку побудували палац. Мистецтвознавці вважають, що найдавніші фрески на стінах цієї монументальної споруди зроблені в останній третині XVIII ст. Еварист Куропатницький у своїй «Географії Польщі» зазначає, що в Маріямполі «існує чудовий палац» [7, s. 93]. Книга Куропатницького була видана 1786 р. Отже палац мав бути побудований десь перед цим роком.

Станіслав Гайковський наводить легенду, за якою від Маріямполья вів підземний хід аж до Золотого Потону по під руслом Дністра [6, s. 31]. Такі легенди існують по відношенню мало не про кожне давнє місто на території Галичини і Волині (наприклад, низка підземних ходів буцімто оточувала Рівне десь по лінії Острог-Дубно-Луцьк-Клевани і т.д.). Такі легенди видаються вкрай фантастичними. Відстань від Маріямполья до Золотого Потону біля 40 км. по прямій, такий масштабний будівельний проект здійснити було не реально. Натомість цілком реальними видаються твердження про існування локальних підземель або ж то під самим замком або й під містечком. Так звані «потайники» робилися під багатьма замками для захисту від татар. З такою метою вони були побудовані і в Маріямполі.

У замку існувала каплиця, в якій знаходився чудотворний образ Матері Божої, званої також Гетьманською. Станіслав Ян Яблоновський як і його приятель Собеський брав ікону у військові походи [9, s. 108].

На схід від замку у 1690 році було закладено парк, який вважається найстарішим дендрологічним парком на Прикарпатті. В 2008 р. парк було віднесено до пам'яток природи місцевого значення. Загальна площа парку складає 2, 26 га. Головна композиційна вісь – липова алея. Ростуть також тут інші дерева: дуб, ясен, каштан, клен, береза, смерека, туя, ялівець, гінкгобілоба, тюльпанове дерево, кипарисовик, тощо.

В замку Яблоновський тримав військо гусарів. Саме тому татари не ризикували нападати на нього, а самого Яблоновського іменували «чортом» [11, s. 12].

Побіля замкової гори Ян Станіслав Яблоновський вибудовує чотирикутну ринкову площу. До нового містечка почали стікатися купці. Вже незабаром з усіх боків Ринку стояли крамниці купців, торгівля також відбувалася і посеред площі. Пізніше по центру Ринку спорудили міську ратушу. Міські вулиці оточували міські стіни на насипі та рів. В різних частинах Маріямполья досі фрагментарно прослідковуються ділянки насипів [3].

Маріямпіль. Площа Ринок

Матір Божа Маріямпільська

Вже за сина Станіслава Яна Яблоновського – Яна Станіслава в містечку споруджується дерев'яний парохіальний костел Святої Тройці. Із замкової каплиці сюди переносять і віщають в головному вівтарі храму образ Матері Божої Маріямпільської. Важливим моментом в побудові костелу було те, що його обносять муrom. Таким чином католицька святиня стає ще однією фортифікаційною одиницею на підступах до замку.

Внук Станіслава Яна Яблоновського – Ян Кастан долучився до подальшого розвитку містечка. Тут він перебудував з дерев'яного на мурований костел (1738-1746), застав кляштор капуцинів і разом із своєю дружиною – Терезою уфундував заклад Сестер Милосердя [6, s. 31].

З приходом австрійців у 1772 році в замку розмістився військовий гарнізон. В 1809 р. під час наполеонівських воєн дійшло до битв поміж польськими військами і австрійцями. Почали виникати нові галицькі полки. Боротьба набрала характеру визвольної війни. Один з відділів, рухаючись на південний-захід зайняв Маріямпіль. Щоб запобігти в майбутньому таким ситуація, в 1817 р. австрійці вирішили розібрати оборонні укріплення. Частково це було здійснено [3].

В 20-х роках XIX ст. в східній частині замку було побудовано палац з гарними оздобами. Для будівництва використовували будівельні матеріали з розібраних фортифікаційних укріплень. Можливо, це була перебудова вже раніше існуючого палацу або ж побудова нової споруди. Наявні численні фотографії 20-х рр. дають можливість описати палац. У плані палац мав форму видовженого прямокутника. Фасади розчленовані простими геометричними об'ємами, майже симетричні. Домінантою головного тринадцятивісьового фасаду, що є продовженням замкової стіни був триосьовий ризаліт (архітектурний виступ), покритий гладким тиньком. Рустований нижній поверх, з білими замість вікон, мав широку півциркульну замкнуту аркаду, центральна арка якої служила головним входом. Над широкою вхідною аркою розміщувався балкон з кованою балюстрадою. По обидва боки ризаліту тягнулися п'ятиаркові підсіння, що утворювали своєрідну криту галерею.

Стіни розчленовувалися вертикальними пілястрами на симетричні площини. Верхній поверх палацу, з великими прямокутними вікнами, від нижнього відділяв гладкий аркатурний пояс. Ще до кінця 30-х років XX ст. над в'їзною брамою можна було побачити фрескове зображення герба князів Яблоновських Прус. Покривав палац високий чотирихилий ламаний дах, побитий гонтами.

Центральну частину споруди займав вестибюль з багатим архітектурним та скульптурним декором. Прикрашали його твори образотворчого мистецтва. У деяких залах залишились фрагменти помпезних фрескових розписів стін: герби з багатими картушами, символічно-алегоричні постаті, біблійні сцени.

Перед I Світовою війною замок було ґрунтовано відремонтовано. Тодішні власники Блажовські зокрема покрили палац новим дахом. На жаль замковий комплекс в Маріямполі дуже постраждав під час того, як його зайняли росіяни. Вони себе поводили як справжні варвари, на розпал використовували дерев'яні елементи підлоги і даху. Окрім того вони пошкодили верхню частину глибокої тисової криниці та вирізили багато паркових дерев. В 20-х рр. палац являв собою печальне видовище: завалилося ліве крило палацу, перекриття поміж поверхами, дах був відсутній. В міжвоєнний час мурі і каземат замку були розібрані до фундаментів [].

На території замкового подвір'я зберігся старий дуб, який є ровесником замку. Кажуть, що в липні 1920 року під ним відпочивав Симон Петлюра, війська якого вели бої в цьому регіоні. Від самого замку на сьогодні лишилася в'їзна брама, фрагменти мурів і засипаних підземель.

Список використаної літератури:

1. Вечерський В. В. Фортеці й замки України. – К., 2011. – 664 с; 619 іл.
2. Гембарська В. Зустріч із Маринополем: путівник. – Брошнів: [Таля], 2000. – 45 с.
3. Маріямпіль – місто Марії [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mariampil.if.ua/>
4. Мацюк Орест. Замки і фортеці Західної України. – Л.: Центр Європи, 2005. – 202 с.
5. Czolowski Z przeszłości Jezupola // Przewodnik naukowy i literacki. – 1889.
6. Gajkowski Stanisław. Stanisławów i jego pamiątki z dawnych czasów. – Stanisławów, 1922. – 32 s.
7. Kuropatnicki Ewaryst Andrzej. Geografia albo dokładne opisanie Galicji i Lodomeryj. – Lwów, 1858. – 102 s.
8. Mariampol-Wołczków [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mariampol-wolczkow.prv.pl/>
9. Na szlaku szlacheckim rodu Sobieskich. На шляху шляхецькому роду Собєських. – Rybczewice, 2010. – 132 s.
10. Nowak T. Jabłonowski Stanisław Jan // Polski Słownik Biograficzny. – Warszawa-Kraków, 1962-1964. – t. 10/2, z. 45. – S. 232-239.
11. Obacz Stanisław. Mariampol – miasto Maryj, hetmana Jabłonowskiego i rycarzy zwanych husarią // Gazeta Lubuska (Zielona Góra). – 2012. – 4/5sierpnia. – S. 12-13.